

פסיכואנליזה בישראל: הירושה והמורשת

שמונים שנה לחברה הפסיכואנליטית בישראל, 20 במאי 2014

ערן רולניק

לעיתים אני תוהה אם בין כל הירושות וההזדהויות המורכבות שהחברה הפסיכואנליטית הישראלית קיבלה מיוצר הפסיכואנליזה לא נחבאת גם 'פוביית ימי הולדת' קטנה. כזו המתבטאת בקושי לחגוג מעת לעת את יום השנה להיווסדה, ואף בבלבול מסוים באשר למועד לידתה. האבחנה הטנטטיבית הזו עלתה בדעתי כשעקבתי אחרי הניסיונות לחגוג את מלאת 75 שנה לחברה. לכן אני מבקש להביע התפעלות מהפיתרון ההתנהגותי היצירתי – שינוי המקום, המתכונת והשעה - שהועדה המדעית הנוכחית מצאה כדי לאפשר את קיומה של מסיבת יום ההולדת השמונים לחברה. אלמנט ההפתעה פעל גם עלי את פעולתו ואני מודה לכם על ההזמנה לקחת חלק פעיל במאורע המשמח הזה.

ב 7 בנובמבר 1933 כתבה אנה פרויד לארנסט ג'ונס: "אבי קיבל היום מכתב מאייטינגון. בקרוב גם אתה תשמע ממנו על התארגנותה של קבוצה פסיכואנליטית חדשה בפלשתינה. הקבוצה מורכבת רובה ככולה מחברים לשעבר במכון של ברלין. חברות פסיכואנליטיות חדשות היו פעם מקור לשמחה. היום זה כבר לא כך".

החברה נוסדה על ידי מכס אייטינגון, משה וולף, איליה שליט, אנה סמילינסקי, וולטר קלוגה בספטמבר 1933. כפי שניתן ללמוד ממכתבה של פרויד לג'ונס, בווינה התקשו לחגוג בשלהי 1933 את התארגנותם הזריזה בפלשתינה הרחוקה של פסיכואנליטיקאים שפעלו עד לאחרונה במסגרת המכון החשוב והמשגשג בברלין. החלטתו של אייטינגון להגר לפלשתינה נפלה כרעם בהיר על פרויד ובתו ולמעשה סתמה את הגולל על התקווה להמשך תפקודה של החברה הפסיכואנליטית הגרמנית כחלק מההתאחדות הפסיכואנליטית הבינלאומית. ב 1935 כבר היה ברור לכל שאייטינגון ראה נכוחה את שצפוי להתרחש בברלין. אבל גם לאחר שהמכון הברלינאי יישר קו עם מדיניות ההאחדה (

Gleichschaltung) של המשטר הנאצי וקיבל החלטה להוציא את החברים היהודים אל מחוץ לשורותיו, מעמדו של אייטינגון כמוציא והמביא של התנועה הפסיכואנליטית משך למעלה מ 15 שנה לא שב עוד להיות רם כשהיה. מירושלים הרחוקה הוא יוכל עוד להחזיק זמן מה בתפקיד של יושב ראש ועדת ההוראה הבינלאומית ולמלא את תפקיד "משרד ההגירה" עבור עשרות האנליטיקאים שחיפשו להציל את נפשותיהם ממרכז אירופה. רבים מהם יזכו ממנו למכתבי המלצה. רק מעטים

יעתרו להזמנתו ויראו בפלשתינה יעד להגירה. מספר החברים בחברה גם כעבור 20 שנה לא יעלה על עשרה.

מייסדי החברה עשו כל שניתן על מנת להצניע את הנסיבות שבהן הצטרפה פלשתינה המנדטורית למפת הפסיכואנליזה העולמית. את ישיבתה הראשונה החברה קיימה ב 5 במאי 1934 - תאריך שדרך את ייסודה ביום חג פסיכואנליטי מוכר וידוע לכל: יום הולדתו של פרויד שחל למחרת אותו יום. כך התאפשר ליחברה הפסיכואנליטית בארץ ישראל לקבוע את מועד הקמתה קצת מחוץ להיסטוריה, או לכל הפחות במרחק ביטחון סמלי מהסצינה הראשונית האלימה - ה *anni horribili* 1933 – שבעקבותיה באה לעולם. שנים אחדות לאחר מכן תציין החברה את יום הולדתו השישים של מייסדה. קווי המתאר של ההדחקה בכל הנוגע לנסיבות הקמת החברה ב 1933 יהיו אז ברורים עוד יותר. מזכיר החברה יכנה בנאומו את נסיבות הגעתם ארצה שלו ושל עמיתיו בשם הקוד האניגמטי "תהפוכותיה הגיאוגרפיות של הפסיכואנליזה". ואילו מנהלת המכון תכריז על המכון בירושלים כעל "יורשו של המכון הפסיכואנליטי הברלינאי".

המשכיות ושבר, מסירה ותמורה, ירושה ומורשת אלא הם כמה מהמושגים שבעזרתם ניתן להבין את המהלך ההיסטורי שעשתה הפסיכואנליזה בשמונים שנות קיומה הממוסד בארץ. בדברי היום אציג כמה צמתים מרכזיות ומתחים יסודיים שעיצבו להבנתי את ראשית דרכה של הפסיכואנליזה במקום הזה. בהזדמנות זו אזכיר כמה פסיכואנליטיקאים ראשונים שנשכחו מלב חרף העובדה שפועלם יכול לשמש מקור השראה גם עבורנו היום, בעיקר בכל הנוגע ליחסי הגומלין שיכולים להיות לפסיכואנליזה עם ההווה הפוליטית והחברתית המקומית. השתדלתי לאסוף כמה רגעים בהיסטוריה של החברה ולצרף להם כמה הרהורים לא לגמרי תקינים פוליטית שעשויים ללוות, אולי גם ללבות, את הדיונים שמתוכננים להמשך היום הזה. לא כל הדברים שאשמיע נמצאים על אותו מישור מבחינה מדעית. לחלק מהמסקנות הגעתי במהלך שנים של מחקר שיטתי, לחלק אחר הגעתי בדרכים אחרות, אינטואיטיביות יותר ומדעיות פחות.

קשה להצביע על רגע האפס של הפסיכואנליזה בישראל. כשם שתהיה זו טעות לגולל את

סיפורה של הישראליות משנת 1948, מועד הכרזת המדינה, כן תהיה זו טעות להבין את

הפסיכואנליזה המקומית משנת 1933, מועד הקמת החברה הפסיכואנליטית המקומית. המפגש

המתועד הראשון של מכס אייטינגון, מי שעתיד לייסד בשנת 1920 את המכון הפסיכואנליטי של ברלין ובשנת 1933 את החברה הפסיכואנליטית של ארץ ישראל, עם הפסיכואנליזה התקיים באחד מימי רביעי של שנת 1909. אייטינגון, רופא צעיר בן 26, הוזמן להשתתף כאורח באחד מהמפגשים של הקבוצה של ימים תקרא ההתאחדות הפסיכואנליטית הווינאית. במהלך הדיון שהתפתח באותו מפגש הביע אייטינגון את דעתו על כך שליהודים קיימת נטייה ללקות בנוירוזות. הפרוטוקול של אותו דיון מציין שדבריו של האורח לוו בהמהומי הסכמה של מרבית הנוכחים, ואילו פרויד, שסיכם את הדיון, אמר שדבריו של האורח מצריך מסגרים את הזדהותו עם האסכולה השוויצית הממעטה בחשיבותו של הגורם המיני בהתהוות הנוירוזה. הפנמתו של הגורם המיני באטיולוגיה של הנוירוזה לא תהיה קלה לאיש מתלמידיו של פרויד באותן שנים. אולם עבור רופאים יהודים מסוגו של אייטינגון, שהתחנכו על הגישה השלטת בפסיכיאטריה של המאה התשע עשרה שייחסה ליהודים נטייה מולדת לנוירוזה, הויתור על המימד האתני הפרטיקולרי בהבנה של פסיכופתולוגיה יהיה קשה במיוחד. מי שסייע להם במהלך הזה תהיה התנועה הציונית שתסיט את מרכז הכובד של הדיון במצבו הקיומי של היהודי מהפנים אל החוץ, מהגוף היהודי הפגום אל חוליה של הסביבה הלא יהודית. "חלמנו מדינה כמו תרועה אישית", יכתוב בנימין הרשב ב"שירי דניאל", 'כהתפרצות מינית של ההיסטוריה".

הציונות של מכס אייטינגון ושל מייסדי החברה הפסיכואנליטית המתינה עד לעלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה בטרם תצא מהכוח אל הפועל. אולם גם בשנות העשרים נמצאו בפלשתינה המנדטורית שני פסיכואנליטיקאים נמרצים ויצירתיים. דיויד אידר - לשעבר ראשון הפסיכואנליטיקאים בבריטניה ויד ימינו של חיים ויצמן בהנהגה הציונית - יעצב את מדיניות הטיפול ביתומים של החברה היישובית ויניח את היסודות להתבוננות פסיכואנליטית על תהליכים קבוצתיים. הרצאה שנתן בלונדון על "הקונפליקטים הלא מודעים של ילדים" מ 1910 היא ככל הנראה הפרסום הראשון באנגלית בתחום. "כאשר מילאתי תפקיד פוליטי בפלשתינה", נזכר אידר בהרצאות בפני החברה הסוציולוגית הבריטית, 'הייתה לי ולעמיתי תחושת סיפוק מיוחדת בכל עת שהיה בידינו מידע חסוי...תמיד היו כמובן סיבות טובות לחשאיות הזו: האנשים ינצלו את המידע לרעה, או שהמידע עלול לדכא אותם שלא לצורך וכיוצא באלה נימוקים הזהים כמעט לחלוטין לנימוקים שהורים משתמשים בהם כאשר עליהם למסור מידע לילדיהם, ובעיקר מידע שיש לו תוכן מיני. גם כאשר המידע שלנו כבר היה ידוע לכל, המשכנו לנהוג בו כאילו היה מידע חסוי". עמיתו של אידר, הפסיכואנליטיקאי דוריאן פייגנבאום, יצא באותן שנים כנגד ההסברים הטריטוריאליים שהנהגה

הציונית סיפקה לגל ההתאבדויות ששטף את צעירי העליות הראשונות. כעשרה אחוזים מכלל מקרי המוות בארץ בראשית שנות העשרים נגרמו כתוצאה מהתאבדות- עובדה שההנהגה התעקשה לייחס לתנאי המחיה הקשים בארץ. פייגנבאום חיפש את ההסבר לייאוש שפקד את החלוצים הצעירים בעברם הטראומטי בארצות מוצאם ובניתוק מהוריהם. הוא הצביע על הקונפליקט הלא מודע של החלוץ: בין ההזדהות עם האידיאלים של התנועה הציונית לבין תחושות האשם על נטישת ההורים. לא אדמת הסלעים של פלשתינה שוברת את רוחו של החלוץ הצעיר, סיכס פייגנבאום, אלא מכאובי הפרידה מהמקום שאותו עזב למען אידיאלים.

הסברים מסוג זה, שיחסו משמעות כלשהי לעבר הגלותי שהניח החלוץ מאחריו, וסדרת הרצאות שערורייתית על 'הלא מודע הפרוידיאני' שקיים פייגנבאום בירושלים, גרמו לפיטוריו מ"עזרת נשים". הפילוסוף הוגו ברגמן, שנמצא אז באנליזה אצל פייגנבאום, יכתוב לידיד בברלין "נעשה כאן מעשה נבלה... אם אעז למחות כנגדו אאבד גם אני מקום עבודתי בספריה". פייגנבאום עבר דרך בודפשט לאנליזה קצרה אצל פרנצי בטרם מצא את דרכו לנוי יורק שם הצטרף לחברה הפסיכואנליטית הניו-יורקית וייסד את ה *Psychoanalytic Quarterly*. כתיבתו המאוחרת על דפרסונליזציה כמנגנון הגנה ועל עבודת המטפל על תסביכיו הלא מודעים שלו אינה משאירה מקום לספק בדבר ההשפעה שהייתה לפרנצי על התפתחות מחשבתו.

גם בהעדר "סוכנים מורשים" של התנועה הפסיכואנליטית בארץ היו מי שנערכו לפרק השני בהתקבלותה של הפסיכואנליזה בחברה היישובית. בין התלמידים והמטופלים במכון בברלין נמצאו כבר בשנות העשרים מחנכים ארצישראלים שנשלחו לשם על ידי "השומר הצעיר". תנועת הנוער הציונית הראשונה שפעלה באירופה מילאה למן הקמתה בשנת 1913 מקום מרכזי במזיגה של רעיונות הפסיכואנליזה עם רעיונות נאו-רומנטיים, ציונות, וסוציאליזם. ה"שומרים הצעירים" מאוהבים בפרויד ובבובר, במארקס ובזיגפריד ברנפלד. "אני מבקש בכל כוח השכל שלי לחדור לתוך העולם הלא מודע שלי ולחשוף את עצמי", כותב מאיר יערי מפלשתינה, 'אני חש שזו הדרך היחידה לעצמאות, שרק כך מעתירים החיים וצומחים. עיניכם הרואות, הנני מדבר בלשונו של פרויד".

האנליטיקאי המועדף על השומרים הצעירים היה משה וולף שהתחיל את דרכו באודסה כפסיכיאטר והמשיך אותה כאחד ממיסדי החברה הפסיכואנליטית הרוסית. כבר ב 1913 פרויד מזכיר את עבודתו של וולף ב'טוטם וטאבו' ומדווח לו על התקדמות הטיפול באיש הזאבים שוולף עוד זכה לטפל באביו. שובל הפרסומים העצום שמותיר אחריו וולף באשר הוא הולך מאפשר לעקוב אחר

התמורות בתפישת הפסיכואנליזה שלו. "התפתחותנו החברתית והתרבותית", כתב וולף כשנה לפני שנמלט מרוסיה לברלין, 'תלויה ביכולתה של הפסיכואנליזה לחשוף את התסביך האדיפאלי על כל צורותיו, ליטול ממנו את השפעת היתר שלו, ולהביא בכך לשחרורה הרוחני של האנושות". בשנות הארבעים וולף מפרסם מתל אביב את אחד מתיאורי המקרה הראשונים על הומוסקסואליות. הוא כותב שם בין היתר על כך שמושאי הפנטזיה המינית של המטופל התחלפו מאז שהיגר לארץ ישראל: את מקומם של איכרים רוסיים תפסו עתה פלאחים ערבים. מאמרו של וולף "פטישיזם ובחירת אובייקט בילדות המוקדמת" שנכתב גם הוא בתל-אביב של שנות הארבעים יזוהה לימים על ידי וויניקוט כמבשר של מושג "אובייקט המעבר" שהציג.

וולף אינו מפסיק להתקוטט עם אייטינגון ועם עמיתיו למכון. בשנה מסויימת וולף "חוצה את הקווים" ומקים מכון פסיכואנליטי תל-אביבי ("מכון ע"ש דיויד אידר לפסיכואנליזה"). אייטינגון מאפשר לו גם את זה בהכירו בכך שתרומתו של וולף לחברה עולה על הרסנותו. ואם בהרסנות עסקינן, אי אפשר שלא להזכיר את מאמרו החכם של וולף "מהפיכה ודחף" משנת 1957 שבו הוא משתמש בדחף המוות על מנת להסביר את כישלון המהפיכה הרוסית שכה דיברה לליבו בצעירותו. באחד ממכתביו לפרויד כותב אייטינגון: "הבנייה האינטנסיבית שמאפיינת את המקום מחייבת אותנו לפסוע בדרכנו הפרטית בלי שנרצה לתת את דעתנו בטרם עת כיצד להשתלב בחיים הציבוריים [...] בסך הכל מדובר באותם האנשים עם אותן הבעיות שבהן היינו רגילים להתעסק עד כה, שהרי יהודים אורתודוקסים וערבים אינם באים בחשבון מבחינתה של הפסיכואנליזה". ערבים ודתיים, שני ה"אחרים" של התנועה הציונית, יודרו מהשיח הפסיכואנליטי המקומי במשך שנים ארוכות.

המכון הירושלמי פתח את שעריו לציבור הרחב והציע טיפולים בתעריפים נמוכים באופן שהדאיג את ההסתדרות הרפואית. כ-120 אנליזות התקיימו במכון ב-7 השנים הראשונות לפעולתו, אבל חרף הרצון לשמר אלמנט פילנתרופי סוציאל-דמוקרטי בפעילות המכון הפסיכואנליזה בארץ נכנסת לתהליך מואץ של "הפרטה".

(מצגת- הרצאות שנתנו בחברה ב 4 השנים הראשונות לקיומה)

אם נתבונן עתה בתכנית ההרצאות שניתנו במכון בשנים הראשונות לקיומו נוכל לזהות בה את אותו תמהיל ייחודי שבין האוניברסאלי למקומי שייחד את החברה הפסיכואנליטית בראשית דרכה. לצד הרצאות שעסקו בנושאים פסיכואנליטיים קלאסיים, או דיון בפסיכופתולוגיות מוכרות,

נמצא מקום גם לסוגיות בעלות אופי מקומי וחברתי יותר, כמו 'טיפול בנערים עזובים', 'החינוך המשותף', 'מיניותו של הילד בפלשתינה'. גם הרצאה שכותרתה "מיניות בחלום בתלמוד" ספק אם הייתה מוצאת את מקומה בברלין, בווינה, בלונדון או בניו יורק של שנות השלושים.

בנקודה זו מתעוררת שאלה: האם המחיר ששילמו ראשוני האנליטיקאים בארץ עבור ביסוסה של הפסיכואנליזה כדיסציפלינה תרפויטית לא כלל גם ויתור על היבטיה הסוציאליים והביקורתיים. האם בשל רצונם להבטיח את התקבלותה של הפסיכואנליזה בחברה היישובית על הלכי הרוח הקולקטיביסטיים שלה, לא מיהרו מייסדי החברה להעלות את הפסיכואנליזה על נתיב אנטי-אינטלקטואלי שעתיד להצר את אופקיו של השיח הפסיכואנליטי המקומי, לנתקו מהמסורת התרבותית-ביקורתית שלו, ואף להפוך אותו לתלוי יותר ויותר במודל הרפואי המסורתי? כפי שהראיתי בספרי עושי הנפשות: עם פרויד לארץ ישראל 1918-1948 (עם עובד 2007) מדובר היה בפרדוקס של ממש. במציאות החברתית הקולקטיביסטית הארץ ישראלית, הנוטה להפקיע את המרחב הפסיכולוגי לטובת המרחב הפוליטי והאידיאולוגי, ליכולתם של האנליטיקאים הראשונים לסגת עם מטופליהם לעבר הקליניקה ולהציע להם להחזיר לעצמם את שפתם הפרטית היתה חשיבות רבה. "ברגע שניסו להביע רגש פרטי, יצא תמיד איזה דבר מכווץ, צחיח ואולי אף מפוחד, פרי דורות על דורות של הדחקות ושל איסורים", כותב עמוס עוז בספרו האוטוביוגרפי "סיפור על אהבה וחושך". אולם עצם הנסיגה לעבר הקליניקה, וההסתגרות בדלת אמות חדר הטיפוליים - מהלך שבפרספקטיבה של שמונים שנה צלח מעל ומעבר למשוער - הוציאה את הפסיכואנליזה משדה השיח האינטלקטואלי שבו היה בכוחה לתרום לשחרור הפרט והחברה מטשטוש הגבולות בין הרגש הפרטי לרגש הציבורי ומהיסודות האוטופיסטיים והמשיחיים שהחברה נטתה לייצר ולהנחיל לילדיה.

הלאומיות היהודית המודרנית, רדיקלית ומהפכנית ככל שהיתה בשנות עיצובה, לא היתה סובלנית כלפי המבקשים להעמיד בספק את הנחות היסוד של הציונות והלאומיות. תרגומן של האידיאות האוטופיסטיות לדפוסי פעולה ציוניים נשא עמו גם התנכרות לכל מה שלא היה מזוהה במישרין עם אקטיביזם קונסטרוקטיבי. "יותר מעשים ופחות דיבורים" היתה מאז ומעולם סיסמתם של המהגרים לפלשתינה שראו בהגות, בביקורת וברפלקסיה מכל סוג שהוא אנטייתזה למעורבות, לשינוי ולבנייה.

החיפוש אחר נקודת שיווי המשקל – בין עצמאות מחשבתית ללכידות קבוצתית, בין אליטיזם לסולידריות, ובין חשיבה ביקורתית לבדלנות מנוכרת – כל אלה חייבו את פיתוחו של שיח אנליטי מקומי שיתאים ויתרגם למציאות הארצישראלית את שהחל בווינה הקיסרית והתפתח בברלין של

רפובליקת וימאר. מעגלי ההתייחסות התרבותיים השונים שהביאו עימם פסיכואנליטיקאים שהיגרו לישראל מארצות שונות במחצית השנייה של המאה העשרים, וההקשרים ההיסטוריים הסותרים שהזינו את החוויה הישראלית, יצרו בהדרגה זן מיוחד של פסיכואנליזה, שעל בסיסו יתנהל השיח הפסיכואנליטי המקומי גם במחצית השנייה של המאה העשרים.

במהלך סמינר קליני שהתקיים זה לא מכבר בכנס הפדרציה הפסיכואנליטית האירופית פנה אחד המשתתפים למציגה פחות או יותר במילים הבאות: "אם יורשה לי לפנות אליך עכשיו כאנליטיקאי בריטי לאנליטיקאית בריטית. מה שבולט לי, כאנליטיקאי בריטי, בחומר ששמענו עד עכשיו זה שאת ממעטת להשתמש בעבודה שלך עם המטופל הזה בפירושי העברה". הדברים נאמרו בחיבור ובהתקבלו ברוח טובה, אבל הם גרמו לי להרהר על האופן המובן מאליו שבו אלמנטים מסויימים בתיאוריה הקלינית – במקרה הזה המדובר בפירושי העברה – נוכסו זה מכבר על ידי אסכולות פסיכואנליטיות מסוימות, או ממשיכים להיות מזוהים על ידנו האנליטיקאים עם השתייכות לחברה פסיכואנליטית מסוימת. ואומנם, כולנו יודעים לזהות את הדיבור הפסיכואנליטי הבריטי או הצרפתי. וגם האיטלקים – בין שהם נשענים על ביון או על ויניקוט - מדברים בשנים האחרונות בדיאלקט פסיכואנליטי שחוצה השתייכויות תיאורטיות מקובלות ומכיל משהו מפילוסופיית החיים שלהם. תרבויות שיח פסיכואנליטיות הן תוצר מורכב של הזדהויות ומסורות ומפאת קוצר הזמן לא אוכל לקשור את המחשבה הזו למושג של "אובייקט פסיכואנליטי מופנם" שאותו פיתחתי בהרצאה שנתתי ביום החברה לפני שנים אחדות. אומר בקצרה רק שהמושג של "אובייקט פסיכואנליטי" מאפשר לדעתי לחקור לא רק את יחסי האובייקט שהמטפל, או "הקהילה הפרשנית" שהוא נמנה עליה, מקיימים עם תיאוריה מסוימת, כי אם גם לחקור את האובייקט המדומיין של הפסיכואנליזה, הלא הוא המטופל.

החל משנות החמישים המאוחרות אנו עדים לזרם של עבודות קליניות ומחקרים הנערכים בארץ ועוסקים בטראומת השואה. עבודות אלה יזוהו להערכתך עד היום בזירה הבינלאומית עם הפסיכואנליזה הישראלית יותר מכל תחום מחקרי אחר. גרדה בר"ג תהיה האנליטיקאית הראשונה שתקשור בין התקפי אובדן הכרה ודיסוציאציה של מטופלת שלה לבין מאורעות השואה שעברה. היא תפרסם גם מאמר מקורי על מקרה של קלפטומניה. בעלה, גרשון בר"ג, לא יפסיק להתריע על זיקתה ההולכת ונחלשת של החברה לפרופסיה הרפואית. "בתוך עשר שנים לכל היותר נהפך לחברה של

מורות וגנות", הוא כתב במכתב נרגש לחברה שבו התנצל על כך שהוא יוצא כנגד עמדתו הרשמית של פרויד בסוגיית ההכשרה הפסיכואנליטית כפי שבוטאה ב"לשאלת האנליזה בידי מי שאינם רופאים". אחת מנקודות השיא בחיפוש של החברה אחר תרומה ייחודית לפסיכואנליזה הייתה סדרת הרצאות שהחברה קיימה במחצית הראשונה של שנות הששים בסוגיית המלחמה. היו אלה ימים של שיתוף פעולה אינטנסיבי למדי בין החברה הישראלית לידידה בארצות הברית והתוצאה הייתה כרך משותף The Psychological Bases of War שיצא לאור - כעבור שתי מלחמות- בסמוך למלחמת יום כיפור. מאמרה של ויקי בנטל, לשם הדגמה, עסק בשאלת "הסובייקטיביות של אנליטיקאית ישראלית" המבקשת לחקור את סוגיית המלחמה, שהרי המלחמה שמנהלת ישראל בשכניה הערבים אינה סתם מלחמה כי אם מלחמת השרדות צודקת וכו'. את הנופך הפואטי מספק לכרך מבוא שהקדים לו שר התחבורה דאז שמעון פרס.

לפני שנים רבות נתקלתי במכתב תגובה ששלח יהויקים שטיין למערכת הארץ. קראתי פעם אחת ויתכן ששכחתי חלקים ממנו אבל אני זוכר שיויה העלה באותו מכתב שאלה: מדוע מתקשת מערכת בריאות הנפש הצה"לית להתעלם מההשפעה הטראומטית של הכיבוש על החיילים המשרתים בגדה וברצועה? מדוע רק חיילים שנפגעו במהלך לחימה מוכרים כנפגעי טראומה ולא החיילים הצעירים שמוטל עליהם לאכוף את המשטר הצבאי ברצועה או בגדה. באותן שנים לא הכרתי באופן אישי אף פסיכואנליטיקאי ישראלי, אבל המכתב הקטן הזה, שאיתגר את הקשר שבין מדיניות בריאות נפש ציבורית לאידיאולוגיה ממלכתית, עורר בי את הרצון להצטרף יום אחד לחברה הפסיכואנליטית בישראל.

מנקודת זמן מסוימת מן הראוי לשאול לא רק במה הפסיכואנליזה הישראלית עוסקת, ואילו מסורות קליניות היא מטפחת, אלא גם במה היא נמנעת במופגן מלעסוק. היא אינה עוסקת באותו חלק בהוויה הישראלית שכל צופה טלויזיה ממוצע בעולם מזהה יותר מכל עם הישראלי: הסכסוך הישראלי ערבי והכיבוש של העם הפלשתיני. יוצאים מהכלל יש כמובן גם כאן, אבל היסטוריון שיעיין יום אחד באופן שיטתי בכמות המאמרים והספרים העצומה שעליה חתומים פסיכואנליטיקאים היושבים בציון יתקשה לדעתי לתת הסבר לצורך של קהילה מדעית שלמה שעניינה נפש האדם להפנות תשומת לב קטנה כל כך להתרחשות היסטורית אלימה ודכאנית שנמשכת זמן רב כל כך. האם ניתן "לתת אמון" בקהילה מדעית שמפנה עין עיוורת לעובדת חיים יסודית כל כך של המקום הזה? מה

המחיר שהשיח הפסיכואנליטי בישראל משלם על ההתעלמות מהירושה שהחיים במקום הזה בעת הזו מצווים לו?

בספרו "אמון ואלמויות" הצביע לא מכבר הסוציולוג הגרמני יאן פיליפ רמטסמה על היחס ההדחקתי של המודרנה לאלמויות. לדבריו העמדה התמיד-מופתעת ביחס לאלמויות האנושית שקולה להכחשת קיומה. עמדה זו הפכה לאחד מסממני המוסדות החברתיים והשלטוניים בעולם המערבי שמעדיפים להתמודד עם השלכות של אלמויות פוליטית וחברתית מאשר עם הגורמים לה. עמדה זו לטענתו תורמת לחוסר האמון השורר בתקופתנו בין הפרט למדינה ובין אדם לחברו. ניתוח האלמויות המודרנית עומד גם במרכז הגותו של הסוציולוג היהודי-פולני זיגמונט באומן. לתפישתו, התמוגגות יתר מפרויקט התרבות של הנאורות, היא העומדת מאחורי גילויי הרוע היחודיים לעידן המודרני. האלמויות הגלומה בתרבות, טען באומן, הולידה את האלמויות הטוטאלית כנגד הזר. החברה הפסיכואנליטית דנה קצת בסוגיה זו כאשר חגגה מלאת 150 שנה להולדת פרויד בכנס "תרבות בלא נחת" שארגן מרכז פרויד באוניברסיטה העברית בשיתוף עם החברה (כינוס שהוצאותיו כונסו בספר). איש לא יחשוד בתיאורטיקנים מסוגם של רמטסמה ובאומן שהם "קליניאנים". הם צריכים לעניין אותנו לא רק משום שהם מנתחים את ההיסטוריה האירופית המודרנית שהמקום הזה נושא כמה מהצלקות העמוקות ביותר שלה, אלא גם משום שהפולמוס סביב מקומן של תוקפנות והרסנות בעולם הפנימי, ההבחנה ביניהן והפירוש שניתן לתת להן, הם מסלעי המחלוקת הגדולים בדיונים המדעיים בחברה הפסיכואנליטית הישראלית מזה כשני עשורים. עלי לסייג את דברי ולומר שלא ערכתי מחקר שיטתי בנושא, אבל כהיסטוריון של כורסא, וליתר דיוק כהיסטוריון של ספה, הגעתי למסקנה שהפצינט המדומיין של הפסיכואנליזה הישראלית הופך לנגד עינינו לסובייקט פאסיבי שהוא תבנית נוף העוולות והחסכים שנפלו בחלקו. עולמו הפנימי של הפצינט הזה, שאותו אנחנו פוגשים תדיר בהצגות המקרה של בוגרי המכון, מתואר על פי רוב כקורבן של תוקפנות ורק לעיתים נדירות כסוכן שלה.

יתכן שהגיעה העת לשאול: האם האוניברסאליות של השיח הפסיכואנליטי בישראל, שגשוגו המרשים, ובעיקר החזות הנורמאלית להפליא שלו, אינם מסתירים גם שימוש הגנתי כלשהו. בהקשר זה ברצוני להעלות שתי נקודות אחרונות למחשבה.

בשנים האחרונות החברה מרבה לעסוק בירידת קרנה של הפסיכואנליזה בתרבות, במחלקות לפסיכולוגיה ובמערכת בריאות הנפש הציבורית. ועדות החברה משקיעות מאמצים בניתוח ובמדידה

של הפונים להתמחות במכון. מדי פעם נשלחת אזהרת "עסק חי". לעיתים נשמעת גם "צפירת הרגעה" בנוסח: 'השנה יש כבר מניין מתמחים'. מצד אחד, מה טבעי יותר מהרצון להבטיח את צמיחתה של החברה. מצד שני, תמיד יש מקום למחשבה שנייה. אז מה קורה כאן? מה מקור החרדה? כמה פסיכואנליטיקאים צריכים להסתובב על פני האדמה במקום הזה כדי שלא נדאג ש"הפסיכואנליזה בדעיכה", או חמור מזאת - ש"הלכה לנו המדינה"? האם מספר הפונים להכשרה במכון הפסיכואנליטי הוא מן מדד עקיף לרמתה התרבותית והמוסרית של המדינה? מרבית שנותיה החברה מנתה עשרות בודדות של חברים וידידים. האם גם אז דיברו השכם והערב על היות הפסיכואנליזה מצויה בסכנת הכחדה? כמה גדולה וחזקה חברה פסיכואנליטית צריכה להיות כדי שהחברים בה יסכימו להיות תלויים באמת באהבת הפסיכואנליזה שלהם? כמה פרופסורים, כמה פסיכיאטרים, כמה דוקטוראנטים, כמה שעות אנליזה בשבוע (ולפי איזה תעריף כמובן) יספיקו כדי שנרגיש ש"המולדת כבר לא בסכנה"?

"מרגינליות אופטימאלית" הוא מושג מתחום הסוציולוגיה שלואיס ארון וקארן סטאר נעזרים בו בספרם "פסיכואנליזה לעם" שבו הם מציעים ניתוח לעלייתה ולנפילתה של הפסיכואנליזה באמריקה. החברה הפסיכואנליטית הישראלית מתקשה לדעתי בשנים האחרונות להשלים עם הקשר שבין פסיכואנליזה למרגינליות, שבין הלא מודע לאוונגרד.

נקודה שנייה שמרבים לעסוק בה הוא ריבוי התיאוריות, או הפרגמנטציה של הפסיכואנליזה. גם כאן מן הראוי לבחון את הפונקציה ההגנתית שממלאת המלחמה שאנו מנהלים בארגז החול הקטן שלנו. שאלת ה"מי הוא יהודי" בגרסתה הפסיכואנליטית נולדה בווינה כבר לפני 100 שנה והיא מלווה את כל החברות הפסיכואנליטיות בעוצמות משתנות. פרויד מעולם לא היה מרוצה מהאנליטיקאים שסבבו אותו. גם לקליין היו טענות לכולם. ובכל זאת נדמה לי שהלהט יוצא הדופן שבו מתנהלות לעיתים המחלוקות התיאורטיות והקליניות בחברה הישראלית תובע הסבר מקומי. אין ספק שמדובר במחלוקות אמיתיות ומהותיות שמבטאות את ריבוי נקודות המבט בתיאוריה, אבל לצד דברים אלה כדאי לתת את הדעת על כך שהתפתח כאן בשנים האחרונות זן אלים במיוחד של פלגנות אנליטית, מן addiction to friction שמקורו אולי בשדה שמחוץ לפסיכואנליזה ו"בפוליטיקת הזהויות" הלוהטת שההוויה הישראלית מתייחדת בה. ב"עושי הנפשות" הצעתי ניתוח היסטורי-סוציולוגי להיאחזות באידיאל ה"פסיכואנליזה הקלאסית" שאפיין את אותן חברות פסיכואנליטיות שקלטו את מירב האנליטיקאים המרכז אירופים. היום אני מציע שנתעניין בסיבות למגמה ההפוכה. במאמר משנת

1979 On Becoming a psychoanalyst of one persuasion or another עמד רוי שייפר על החשיבות שיש למושג כמו "פסיכואנליזה השוואתית" עבור התפתחותה של הדיסציפלינה. דווקא בשל המאמץ העצום שנעשה בחברה שלנו בעשורים האחרונים להכיל פרדיגמות אנליטיות שונות ומנוגדות, מציעה עצמה הפסיכואנליזה בארץ כשדה מחקר ייחודי למחקרים השוואתיים רציניים.

החברה הפסיכואנליטית בארץ ישראל הצליחה לקיים ולפתח בתנאים כמעט בלתי אפשריים סוג של אוניברסאליות מקומית. את השלב הבא בפרויקט הפסיכואנליטי ניתן אולי לאפיין כחיפוש אחר "מקומיות אוניברסאלית". במקומיות אוניברסאלית כוונתי לפסיכואנליזה שתעשה שימוש בחומרי הגלם היחודיים למקום ולהוויה הישראלית; פסיכואנליזה שתתבונן באופן אנליטי על יחסי הגומלין, בין התיאוריה והתרבות האנליטית המקומית לבין התרבות הפוליטית והאינטלקטואלית שבה היא מתקיימת. כבר היו דברים מעולם. סופרים, משוררים, ציירים, קולנוענים, ומוזיקאים ישראלים הצליחו זה מכבר לתרגם את הנסיון הישראלי המקומי לקטגוריות אוניברסאליות. אני רוצה לסיים בציטוט מעט משונה מתוך "אנליזה סופית ואינסופית" (פרויד 1937), חיבור שניתן לראות בו את "הסוף של ההתחלה", כלומר את הרגע שבו פרויד מוסר את הפסיכואנליזה לממשיכיו. במכתב לאייטינגון שכבר נמצא באותו זמן בירושלים פרויד זקף את החיבור רחב היריעה לזכותם של המטופלים המדירים רגליהם מהקליניקה שלו- "אנליטיקאי זקן שכבר אי אפשר לסמוך עליו" – ומוותרים לו הרבה זמן פנוי לכתובה:

"איננו רשאים להפריז בהבדל שבין תכונות מולדות לבין תכונות נרכשות ולהציגו כניגוד. מה שאבותינו רכשו מהווה בוודאי חלק חשוב ממה שירשנו אנו. כאשר אנו מדברים על ירושה ארכאית, אנו חושבים בדרך כלל רק על הסתמי, וכאלו מניחים שבראשית חייו של היחיד עדיין לא קיים אני. אך איננו רוצים להתעלם מכך שביסודם, הסתמי והאני חד הם, ואיננו חוטאים בהערכת יתר מיסטית של התורשה אם אנו נוטים להאמין שעוד טרם היותו, נקבעו כיווני ההתפתחות של האני והנטייות והתגובות שהוא עתיד להציג בשלב מאוחר יותר. ייחודם הפסיכולוגי של משפחות, גזעים ואומות, גם ביחסם כלפי הפסיכואנליזה, אינו מתיר כל הסבר אחר."

בשנים האחרונות אני מוצא את עצמי נמשך לפסקה הזו. מתקומם כנגד המימד הנאו-למארקיסטי הריאקציוני שבה אבל לא מצליח לפטור אותה כדבר הבל. ללמרקזים יצא אומנם בתקופתו של פרויד שם רע, אבל הרעיון בדבר תורשה "רכה" של תכונות נרכשות הוא שימושי לא רק להבנה של מושגי יסוד פסיכואנליטיים כמו "הפנטזיה הארכאית" או "תסביך הסירוס", אלא גם בחשיבה על תופעות מתחום הפסיכופתולוגיה ועל תהליכים היסטוריים, כמו העברה בין-דורית של טראומות אישיות וקולקטיביות- נושא שבחברה שלנו עסקו ועוסקים בו. הציטוט לקוח מהפרק השישי בחיבור שבו פרויד אכן נשמע כמי שחוזר לביולוגיה ודן בחלקן של דיספוזיציות מולדות בהתפתחות הנזירות ובנגישותם של מטופלים לאנליזה. הפרק מסתיים בשאלה, האם לא מן הראוי לבחון מחדש את כל ידיעותינו על הקונפליקט הפסיכולוגי מנקודת המבט של גורם "התוקפנות החופשית", כלומר "דחף המוות". שנתיים לפני מותו פרויד מאפשר לתיאוריית הדחף הדואלית להמשיך ולהרעיד את הבניין הפסיכואנליטי שבנה. הוא מערער על ההבחנה השגורה בין תכונות נרכשות לבין תכונות מולדות, הבחנה שהפכה לאחד מסימני ההיכר של מחשבתו כשיצא (עוד לפני ה"מחקרים בהיסטוריה") כנגד מושג הניוון הביולוגיסטי והציע במקומו את מושג הקונפליקט הנפשי.

והנה, ארבעים שנה לאחר שהפרוייקט הפסיכואנליטי יצא לדרך פרויד מבקש להחיל את העמדה הניאו-לאמריקיסטית לא רק על סופיותה של אנליזה ועל עצם הניתנות לאנליזה ברמת הפרט, כי אם גם על משפחות, גזעים ואומות. כך שלו הייתם שואלים את פרויד: 'אז מה יהיה פרופסור? לאן מועדות פניה של הפסיכואנליזה בישראל?' הוא כנראה היה משיב שבין אם תהיו כאן, או במקום אחר, הפסיכואנליזה ואתם זה כנראה לתמיד.

תודה.